

4 KONCEPCE RODIČOVSKÉ ODPOVĚDNOSTI V OBČANSKÉM ZÁKONÍKU

4.1 Úvodem

V souladu s celkovou koncepcí právní úpravy rodinného práva v OZ došlo k začlenění institutu rodičovské odpovědnosti do hlavy druhé, nazvané Příbuzenství a švagrovství. Vztahům mezi rodiči a dětmi je věnován oddíl třetí, nazvaný Rodiče a děti. V tomto oddílu lze nalézt celý komplex předmětných vztahů, od povinností a práv, která do rodičovské odpovědnosti ne-náleží (§ 856 OZ), včetně vyživovací povinnosti, po povinnosti a práva, která do rodičovské odpovědnosti spadají. Rodičovské odpovědnosti je věnován Pododdíl tři, ustanovení § 865–909 OZ.

4.2 Pojem rodičovské odpovědnosti

Rodičovská odpovědnost, soubor povinností a práv rodičů k dítěti, je ústředním pojmem rodinného práva. Vyzdvihuje klíčový význam rodičovské péče o dítě, která je zásadně nenahraditelná, nezastupitelná a ku prospěchu dítěte. Jednoslovné vyjádření komplexu vztahů rodičů k dítěti není snadné nalézt. Proto se i v nedávné historii¹⁵⁸ několikrát měnilo, v jednom období to byl málo výstižný pojem práva a povinnosti rodičů (v ZOR v letech 1964–1998) či pojem rodičovská zodpovědnost (zákon o rodině 1998–2014). Ani zahraniční právní úpravy nejsou v tomto směru jednotné, německá právní úprava používá pojem *elterliche Sorge* (rodičovská péče), rakouská *Obsorge*, francouzská *autorité parentale* (rodičovská moc, pravomoc), anglické verze mezinárodních smluv používají pojem *powers*, Komise pro evropské rodinné právo ve svých principech používá pojem *parental responsibilities* a komunitární úprava používá pojem *parental responsibility*.

Nelze si nevsimnout, že pojem rodičovské odpovědnosti vychází především z anglického pojmu *responsibility*, jde o příkaz být si vědom řádného chování při zdůraznění dobrého rodičovství. Jde o aktivní chování rodiče ve vztahu k dítěti do budoucna. V tomto významu je třeba vyložit i podmínky

¹⁵⁸ K moci rodičovské a otcovské viz subkapitolu věnovanou tomuto tématu.

pro zbavení rodičovské odpovědnosti (§ 871 OZ), jež může být jen prospektivní, zaměřené do budoucna, nikoli do minulosti (nejde o sankci za chování rodiče) a důvodem musí být vždy zájem dítěte. Opakem je trestněprávní odpovědnost, která je sankcí za protiprávní jednání (*liability*). Nositelství ani výkon rodičovské odpovědnosti či soudní zásahy do něj nejsou a nemohou být sankcí. Tento velmi závažný zásah do rodinného života se vždy musí opírat o dostatečně závažné a pádné argumenty motivované zájmem dítěte.¹⁵⁹

Pojmem rodičovská odpovědnost se zdůrazňuje příkaz náležité péče ve vztahu k dítěti, zejména aktivní působení rodičů a vytvoření bezpečného prostoru pro vývoj dítěte. Pojem náležité péče nelze vyložit jen jako osobní péči. Jde o péči ve vztahu k osobě dítěte, jeho výchovu, ale i o péči řádného hospodáře při správě jmění dítěte. Institut rodičovské odpovědnosti v sobě spojuje dva rozměry, jednak ochranu nezletilého dítěte a jednak realizaci samotného rodičovství. Tyto povinnosti a práva, které rodič ve vztahu ke svému nezletilému dítěti¹⁶⁰ má, jsou ohraničeny maximou, kterou je nejvyšší zájem dítěte. Primárně je v rámci určitých objektivních kategorií přenecháno rodičům obsah pojmu zájem dítěte definovat a fakticky každodenně naplňovat. Zákonodárce se omezuje na předpoklad, že rodiče v souladu se zájmy dítěte jednají (§ 875 OZ).

Dítě je příjemcem a od určitého stupně vývoje i spolutvůrcem rodičovského rozhodování. V tomto postoji se projevuje trend respektujícího přístupu k dětem. Naučit se respektovat ostatní je možné pouze tak, že samo dítě a jeho osobnost je respektována. S rozvíjejícími se schopnostmi dítěte můžeme hovořit i o partnerském přístupu k dítěti, vždy ovšem s vědomím hranic, které stanoví rodiče. V žádném případě dítě není pouhým objektem výkonu rodičovské nadřazenosti. Hovoří se o postavení dítěte ve vztahu k rodičům jako o postavení slabšího subjektu, a to z důvodu věku, biologické a sociální nezralosti. Proto zákon stanoví základní hranice výkonu rodičovské odpovědnosti, a to tak, že co se týče osoby dítěte, vykonávají ji rodiče způsobem a v míře odpovídající stupni vývoje dítěte (§ 880 OZ). K ochraně dítěte je třeba využít všech prostředků, které právo nabízí, jak soukromoprávních, tak veřejnoprávních.^{161, 162}

¹⁵⁹ V podrobnostech viz kapitolu věnovanou zásahům do rodičovské odpovědnosti.

¹⁶⁰ Pojem nezletilé dítě je použit v textu této kapitoly jako zkratka, na mysli máme nezletilé dítě, které nenabylo plné svéprávnosti.

¹⁶¹ Viz KRÁLÍČKOVÁ, Z. *Lidskoprávní dimenze českého rodinného práva*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 72.

¹⁶² K výchovným přístupům, výchovným prostředkům a výchově bez násilí se věnujeme v kapitole věnované výchově dítěte.

4.3 Povinnosti a práva rodičů

Při podrobnějším zkoumání právní úpravy zjišťujeme, že s nabytím účinnosti OZ došlo k výměně slov, na prvním místě jsou zdůrazněny povinnosti rodičů ve vztahu k dítěti a až na druhém jsou uvedena práva (např. § 865, 856, 858, 892, 896 OZ).¹⁶³ Povinnosti a práva zde tvoří rub a líc téže mince; to, co lze charakterizovat jako právo rodiče, je současně ve většině případů i jeho povinností. Jinak řečeno rodič má často povinnost realizovat svá práva, a proto můžeme dovodit, že nemůže zůstat nečinný tam, kde zájem dítěte vyžaduje, aby rodič něco konal.¹⁶⁴ Na celý obsah rodičovské odpovědnosti, ať již jde o péči, výchovu, zajištění vzdělání, styk s dítětem, zastupování či správu jmění, je třeba pohlížet perspektivou odpovědného přístupu rodičů. Proto zákonodárce zdůrazňuje povinnosti rodičů. O právech a zájmech jednotlivých členů rodiny, zejména o konfliktech práv a zájmů rodičů mezi sebou a rodičů a dětí, bylo napsáno mnoho.¹⁶⁵ Zejména v současné době je praxe postavena před obtížně řešitelný problém, a to, jak tyto konflikty zájmů (mezi rodiči navzájem nebo mezi rodiči a dítětem) co nejméně invazivním způsobem řešit. Právě v situacích, kdy subjektivní právo rodičů vykonávat své rodičovství je v konfliktu, je třeba poukázat na to, že rodiče mají povinnost chovat se odpovědně, zejména mají povinnost kooperace mezi sebou (§ 876 OZ).

4.4 Rovné postavení rodičů

Z ústavního principu rovnosti muže a ženy vyplývá, že rodičovská odpovědnost za splnění zákonných podmínek náleží oběma rodičům. Rodičem dítěte je nutné rozumět matku a otce, kteří jsou jako rodiče zapsáni v matrice, bez ohledu na to, na základě které domněnky bylo otcovství určeno a bez ohle-

¹⁶³ Tato koncepce zasáhla i do vztahů dítěte k jiným osobám, viz pečující osoba (§ 955 OZ), pěstoun (§ 966 OZ), poručník (§ 928 OZ), ve vztahu k opatrovníkovi bylo zachováno souborová práva a povinnosti (§ 945 OZ).

¹⁶⁴ HRUŠÁKOVÁ, M. In HRUŠÁKOVÁ, M. *Zákon o rodině. Zákon o registrovaném partnerství. Komentář*. 4. vydání, Praha: C. H. Beck, 2009, s. 121.

¹⁶⁵ Viz např. metodické doporučení ÚMPOD: BRZOBOHATÝ, R., CIRBUSOVÁ, M., ROGALEWICZOVÁ, R. *Interdisciplinární spolupráce v nejlepším zájmu dítěte*. [online] [cit. dne 7. 6. 2016]. Dostupné na <http://www.umpod.cz/fileadmin/user_upload/Evropsky_projekt_Rozvoj_partnerstvi/Sborniky/Interdisciplinari_spoluprace_v_nejlepsim_zajmu_ditete.pdf>.

du na skutečnost, zda jsou skutečně biologickými či sociálními rodiči dítěte. V tomto ohledu nelze souhlasit s judikaturou ÚS,¹⁶⁶ bodem 1 kritérií při svěřování do péče, a to posuzování existence pokrevního pouta.¹⁶⁷ Česká právní úprava nerozlišuje mezi dětmi narozenými v manželství či mimo manželství a upravuje vztahy mezi rodiči a dětmi bez ohledu na existenci manželství, tj. bez ohledu na to, zda rodiče dítěte jsou manželi, jsou rozvedeni či nikdy manželi nebyli. Jiná právní úprava by obnovila nerovné postavení dětí narozených v manželství a mimo něj.¹⁶⁸

Právní úprava rodičovské odpovědnosti je kogentní. Vyplyvá to z osobního charakteru povinností a práv rodičů k dítěti a ze závažnosti této právní úpravy. Proto se rodiče nemohou své rodičovské odpovědnosti vzdát, nemohou se svými povinnostmi a právy disponovat ani je převádět na třetí osobu. Ani souhlasem s osvojením se rodič rodičovské odpovědnosti nevzdává,

¹⁶⁶ Viz rozhodnutí ÚS sp. zn. I. ÚS 1074/13 ze dne 28. 7. 2014, kde ÚS ukládá soudům „posoudit přinejmenším 4 kritéria: (1) existenci pokrevního pouta mezi dítětem a o jeho svěření do péče usilující osobou; (2) míru zachování identity dítěte a jeho rodinných vazeb v případě jeho svěření do péče daného rodiče; (3) schopnost daného rodiče zajistit jeho vývoj a fyzické, vzdělávací, emocionální, materiální a jiné potřeby; a (4) přání dítěte“. V rámci rozhodování o péči soud nezkontroluje, zda rodič je biologickým rodičem dítěte. Rozhodující je zápis v matrice.

¹⁶⁷ Naopak, v této souvislosti je možné uvést rozhodnutí ESLP v souvislosti s popíráním a určováním otcovství ve věci *Mandet vs. Francie*, ze dne 14. 1. 2016, stížnost č. 30955/12, kde je demonstrováno, že zájmem dítěte je znát svůj původ a nikoli právo biologického otce na péči o dítě v situaci, kdy sociálním rodičem je někdo jiný. V tomto konkrétním případě soud rozhodoval ve věci stížnosti rodiny Mandet (matka, manžel, dítě) proti určení biologického otce pana Glouzmana, k němuž došlo proti vůli právních rodičů i dítěte. ESLP došel k závěru, že zásah do právní a sociální rodiny určením biologického otcovství byl připuštěn národním právem (francouzským) a ochraňoval právo na rodinný život pana Glouzmana. Soud zásah do rodinného života posoudil tak, že byl nezbytný a přiměřený při primárním posouzení zájmu dítěte. Národní soudy nedaly nadměrnou přednost zájmům biologického otce, ale podle názoru ESLP se jim rozhodnutím o určení biologického otce podařilo překrýt zájem dítěte a biologického otce. Protože rodiče i dítě měli obavy, že určením biologického otcovství bude umožněno otci, aby o dítěti rozhodoval, soud dodal, že tím, že v rukou matky se soustředí rodičovská odpovědnost, není zabráněno dítěti i nadále žít jako součást rodiny Mandet.

¹⁶⁸ K tomuto tématu lze uvést i kritický hlas uvádějící „I u nás by se však do budoucna mělo uvažovat o tom, že ... v případě dětí, u nichž bylo otcovství určeno jinak (než první domněnkou), má ze zákona nastoupit pouze výkon těch složek rodičovské odpovědnosti nemanželským otcem, které představují ... práva a nároky dítěte, jako jsou ochrana dítěte obecně, udržování osobního styku s dítětem a právo na podstatné informace, týkající se dítěte a jeho zájmů.“ Viz KRÍSTEK, A. *Rodičovská odpovědnost pod drobnohledem*. [online] [cit. dne 1. 11. 2016]. Dostupné na <<http://www.epravo.cz/top/clanky/rodivovska-odpovednost-pod-drobnohledem-101467.html>>.

jde o jeho osobní právo, ze zákona však uplynutím tří měsíců od vyslovení souhlasu dochází k pozastavení výkonu povinností a práv vyplývajících z jeho rodičovské odpovědnosti (§ 825 OZ). Rodič ovšem nemusí všechny povinnosti a práva vykonávat vždy osobně, například může svěřit osobní péči o dítě prarodiči o prázdninách (§ 881 OZ). Nicméně se nezbavuje odpovědnosti za výkon této povinnosti.

4.5 Nositelé rodičovské odpovědnosti

Rodičovská odpovědnost náleží každému z rodičů na základě právního stavu rodičovství (civilního statusu). Jediný případ, kdy žijící rodič není nositelem rodičovské odpovědnosti, je situace, kdy bude rodičovské odpovědnosti zbaven (viz § 871 OZ).¹⁶⁹ Soud svým rozhodnutím zasáhne do rodičovské odpovědnosti rodiče a rodič přestává být jejím nositelem. Nositelem rodičovské odpovědnosti je však rodič bez ohledu na věk nebo rozsah jeho svéprávnosti. V tomto ohledu je právní úprava diskontinuitní ve vztahu k předešlé. Být nositelem rodičovské odpovědnosti je nezávislé na tom, zda rodič sám je plně svéprávný či není (viz § 865 odst. 2, § 868 OZ). Ne každý rodič, který je nositelem rodičovské odpovědnosti, je také současně jejím vykonavatelem. Naopak ovšem zásadně by mělo platit, že podmínkou pro výkon rodičovské odpovědnosti je, že rodič je jejím nositelem. Jako nedostatečná se jeví současná právní úprava v případě rodiče zbaveného rodičovské odpovědnosti, jemuž bylo přiznáno právo styku s dítětem (§ 872 OZ). Tento rodič není nositelem rodičovské odpovědnosti jako celku, ale její část (styk s dítětem) může vykonávat.

Má-li dítě jen jednoho rodiče, je tento nositelem rodičovské odpovědnosti, povinnosti a práva z ní vyplývající vykonává v plném rozsahu sám. Může jít o situace, kdy jeden z rodičů již nežije nebo nikdy nebyl znám (nebylo určeno otcovství) či dítě bylo osvojeno osamělou osobou apod.

Pokud dítě nemá rodiče (tzv. nalezenec) či žádný z rodičů nemá rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu či oba rodiče nebo jediný žijící rodič jsou této odpovědnosti zbaveni nebo je výkon rodičovské odpovědnosti u obou pozastaven či jeden je zbaven a jednomu je výkon pozastaven, musí být dítěti jmenován poručník (§ 878 odst. 2 a § 928 a násl. OZ).

¹⁶⁹ Viz k tomu dále také kapitolu věnovanou zásahům do rodičovské odpovědnosti.

4.6 Vykonavatelé rodičovské odpovědnosti

Jak je výše uvedeno, zásadně každý rodič je nositelem rodičovské odpovědnosti, výjimkou je rodič zbavený rodičovské odpovědnosti. Rodič, který je nositelem, může vykonávat rodičovskou odpovědnost. Výkon rodičovské odpovědnosti je výslovně upraven v OZ (§ 875 a násl. OZ). V běžných záležitostech vykonává každý z rodičů práva a povinnosti vyplývající z institutu rodičovské odpovědnosti samostatně. Zákon předpokládá, že na výkonu rodičovské odpovědnosti se rodiče dohodnou. Pokud by došlo k neshodě ve významné záležitosti, zejména se zřetelem k zájmu dítěte, rozhodne soud.¹⁷⁰ Zvlášť je upraven výkon rodičovské odpovědnosti nezletilého rodiče, který nenabyl plné svéprávnosti, a rodiče omezeného ve svéprávnosti a současně v rodičovské odpovědnosti.

4.6.1 Výkon rodičovské odpovědnosti nezletilého rodiče, který nenabyl plné svéprávnosti

Podle ZOR (§ 34 odst. 2 ZOR) nezletilému rodiči rodičovská zodpovědnost ze zákona výslovně nenáležela. A to z důvodu, že ZOR žádnému rodiči, který neměl plnou způsobilost k právním úkonům, rodičovskou zodpovědnost nepřiznával. Nicméně i podle předchozí právní úpravy nebylo možné nezletilému rodiči upírat právo osobně se o dítě starat, jestliže měl o dítě zájem a byl schopen o dítě pečovat. Z tohoto důvodu ZOR po velké novele ZOR upravoval možnost přiznat nezletilému rodiči alespoň dílčí oprávnění tvořící obsah rodičovské zodpovědnosti, spočívající v péči o dítě. Předpokladem pro přiznání rodičovské zodpovědnosti soudem byla skutečnost, že šlo o nezletilého rodiče staršího šestnácti let, který skýtal záruku, že je schopen tato oprávnění vykonávat. Soud mohl například nezletilé matce přiznat rodičovskou zodpovědnost ve vztahu k péči o dítě a současně mohl rozhodnout o svěření dítěte do její výchovy podle § 50 ZOR. Nicméně ani podle předchozí právní úpravy nemohl nezletilý rodič dítě zastupovat a spravovat jeho jmění.

Od účinnosti OZ je i nezletilý rodič, který není plně svéprávný,¹⁷¹ nositelem rodičovské odpovědnosti. Nicméně ze zákona je výkon jeho rodičovské odpovědnosti pozastaven (§ 868 odst. 1 OZ). Týká se to rodiče, který neuzavěl manželství, ani mu nebyla přiznána svéprávnost (§ 37 OZ) a je mladší

¹⁷⁰ V podrobnostech k této problematice viz subkapitulu věnovanou výkonu rodičovské odpovědnosti.

¹⁷¹ Jak již bylo výše uvedeno, o tomto dále hovoříme jako o „nezletilém rodiči“.

než 18 let. Zákon výslovně uvádí, že mu náleží výkon péče o dítě (dolní věkovou hranici zákon neupravuje, na rozdíl od předešlé právní úpravy, viz § 34 odst. 3 ZOR). Pod pojmem péče o dítě je v této souvislosti nutné rozumět zejména konkrétní péči o osobu dítěte a běžné každodenní rozhodování o dítěti (osobní péče). Nezletilý rodič se tedy smí o dítě osobně starat, zajišťovat jeho běžnou výživu a běžnou zdravotní péči. Je však otázka, do jaké míry může nezletilý rodič o dítěti rozhodovat v ostatních záležitostech (zastupovat dítě a spravovat jeho jmění je ze zákona vyloučeno). Přestože se jedná o dočasnou záležitost, mohou nastat problémy, zejména pokud jde o souhlasy se zdravotními zákroky, přijímání, případně vymáhání výživného pro dítě, pojistného, ale je to i otázka uplatňování nároků na sociální dávky apod. Nezletilý rodič není zákonným zástupcem svého dítěte, nemůže jednat jeho jménem. S ohledem na § 31 OZ upravující způsobilost nezletilých k právním jednáním lze akceptovat názor, že nezletilý rodič, který může vykonávat péči o dítě, je způsobilý i přijímat pro dítě výživné a samostatně s ním nakládat. Pokud by však šlo o podání exekučního návrhu, bude situace rozdílná podle toho, zda povinný rodič je zletilý či nikoli. V případě, že budou oba rodiče nezletilí, má dítě poručníka podle § 928 OZ, který exekuční návrh bude podávat jako zákonný zástupce dítěte. Pokud by druhý rodič již byl zletilý, je zákonným zástupcem dítěte a podání exekučního návrhu by bylo možné prostřednictvím opatrovníka k tomu ustanoveného podle § 943 OZ.

V případě, kdy osoba rodiče nebude skýtat záruku řádné péče o dítě, může soud rozhodnout, že se i výkon povinnosti a práva péče o dítě do zletilosti rodiče pozastavuje. Soud je při rozhodování o pozastavení výkonu rodičovské zodpovednosti co do péče o dítě povinen zjistit, zda nezletilý rodič má či nemá potřebné předpoklady pro výkon péče o dítě. Zákon přímo uvádí, že rozhodujícím kritériem je osoba nezletilého rodiče. Pokud není schopen o dítě pečovat, není dostatečně vyzrálý, nadměrně užívá alkohol či jiné návykové látky, soud by měl výkon rodičovské zodpovednosti co do péče o dítě pozastavit. Při dokazování této skutečnosti se zpravidla podává OSPOD, který v řízení bude vystupovat jako kolizní opatrovník nezletilého dítěte, k němuž má být pozastaven výkon rodičovské zodpovednosti co do péče o dítě a který již většinou pracuje s nezletilým rodičem a širší rodinou, má vyhodnocenu situaci dítěte, zejména poskytuje nebo zprostředkovává poradenství a pomoc při výchově dítěte nezletilému rodiči. OSPOD může také uložit povinnost využít odborné pomoci podle § 12 ZSPOD. Prarodiče dítěte by také měli být v řízení vždy vyslechnuti a jejich názor ve věci by měl být zjištěn; jak ve vztahu k osobnosti nezletilého rodiče, tak k jejich podílu na

osobní péči o dítě. Budou však mít obecně procesní postavení svědků. Není ovšem vyloučeno následné rozhodování o péči o dítě, například prarodiče – pečující osoba nebo pěstouni.

Zákonodárce neupravil možnost realizace osobního styku nezletilého rodiče se svým dítětem, pokud dítě není v jeho péči (např. nezletilý otec, který nenabyl plné svéprávnosti). Domníváme se, že je třeba dovodit, že soud mu analogicky, jako u rodiče omezeného ve svéprávnosti (§ 868 odst. 2 OZ), může právo styku přiznat. Bylo by v rozporu se zájmem dítěte a nezletilého rodiče nepřiznat možnost realizace rodičovství prostřednictvím styku jen z důvodu nezletilosti rodiče. *Nota bene*, když soud může přiznat právo na styk rodiči s omezenou svéprávností z důvodu trvalé duševní poruchy.

Pokud druhý rodič bude plně svéprávný, bude vykonávat celou rodičovskou odpovědnost k dítěti, zatímco nezletilý rodič jen výše zmíněnou část. Jakmile i on nabude plné svéprávnosti, bude postavení rodičů stejné a budou rodičovskou odpovědnost vykonávat společně.

Je třeba připomenout, že i nezletilý rodič má povinnosti a práva k dítěti, která jsou spojena s osobností dítěte a povinnosti a práva osobní povahy (§ 856 OZ). Zejména je povinen a oprávněn určit jméno a příjmení dítěti, je oprávněn určit otcovství k dítěti prohlášením a nezletilý rodič starší 16 let je oprávněn souhlasit s osvojením dítěte (§ 811 odst. 1 OZ). Navíc je i nezletilý rodič povinen hradit výživné dítěti (§ 859 OZ). Pokud rodičům není možné výživné stanovit, přechází vyživovací povinnost na předky (prarodiče).

4.6.2 Výkon rodičovské odpovědnosti rodiče omezeného ve svéprávnosti

Soud v řízení o omezení svéprávnosti (§ 55 a násl. OZ, § 34–43 ZŘS) musí rozhodovat současně i o rodičovské odpovědnosti. Půjde o situace, kdy se bude omezovat svéprávnost osoby, jež je rodičem nezletilého plně nespolečného dítěte. K omezení rodičovské odpovědnosti nemůže soud přistoupit u osoby, která ještě není rodičem, protože žádnou rodičovskou odpovědnost nemá. Zákon stanoví, že „Rozhodne-li soud o omezení svéprávnosti rodiče, rozhodne zároveň o jeho rodičovské odpovědnosti“ (§ 865 odst. 2 OZ). Jedná se o obligatorní součást rozsudku o omezení svéprávnosti. Pokud soud omezuje svéprávnost člověka, jenž je rodičem, musí se tedy zabývat i jeho rodičovskou odpovědností. Výrok rozsudku by měl znít minimálně takto: „Omezuje se svéprávnost osoby XY v oblasti rodičovské odpovědnosti.“¹⁷²

¹⁷² Blíže se těmto otázkám věnujeme v kapitole věnované procesním otázkám.

Dôsledky rozhodnutí o rodičovskej zodpovednosti vyplývajú z § 868 odst. 2 OZ, konkrétne tento rodič je nositeľom rodičovskej zodpovednosti, ale výkon rodičovskej zodpovednosti je mu po celou dobu takového rozsahu omezení svéprávnosti pozastaven.

Zásadne má rodič omezený ve svéprávnosti v rozsahu rodičovskej zodpovednosti ze zákona pozastaven její výkon v celém rozsahu. Nemůže rodičovskou zodpovednost vykonávat jako celek, ani žádnou její část. Pokud by šlo o jediného rodiče dítěte (zásadne matka), musel by dítěti být ustanoven poručník (§ 928 OZ).

V případě, kdy osoba rodiče, jehož svéprávnost byla v této oblasti omezena, bude skýtat záruku řádné péče o dítě, může soud rozhodnout o tom, že se výkon povinnosti a práva péče o dítě a styku s dítětem rodiči, jehož svéprávnost byla v této oblasti pozastavena, přiznává. Výkon rodičovskej zodpovednosti mu nelze přiznat v celém rozsahu, ale jen částečně, konkrétne jde jen o péči o dítě a přiznání osobního styku s dítětem. Rozhodujícím kritériem je osoba rodiče omezeného ve svéprávnosti. Pokud je schopen o dítě pečovat, duševní porucha ho neomezuje v péči o dítě, nadměrně neužívá alkohol či jiné návykové látky, soud by měl výkon rodičovskej zodpovednosti co do péče o dítě a styku s dítětem přiznat.

Je třeba připomenout, že i rodič, jehož svéprávnost byla v oblasti rodičovskej zodpovednosti omezena, má povinnosti a práva k dítěti, která jsou spojena s osobností dítěte, a povinnosti a práva osobní povahy (§ 856 OZ). Zejména je povinen a oprávněn určit jméno a příjmení dítěti, je v určitých případech oprávněn určit otcovství k dítěti prohlášením (viz § 780 OZ) a je v určitých případech oprávněn souhlasit s osvojením dítěte (viz § 811 odst. 2 OZ). Navíc je i rodič, jehož svéprávnost byla v oblasti rodičovskej zodpovednosti omezena, povinen hradit výživné k dítěti (§ 859 OZ).

Může nastat situace, kdy se osoba omezená ve svéprávnosti stane rodičem (žena omezená ve svéprávnosti porodí dítě, muž omezený ve svéprávnosti může žít v manželství a jeho manželka porodí dítě, může prohlásit, že je otcem dítěte, či soud může rozhodnout, že je otcem dítěte). Ačkoli ZSPOD nezdůrazňuje zaměření se na rodiče, jež jsou omezeni ve svéprávnosti (§ 6 ZSPOD), tato situace (trvalá duševní porucha rodiče) může být vyhodnocena tak, že ohrožuje řádnou výchovu a příznivý vývoj dítěte. V těchto situacích je nezbytné přijmout opatření sociálně-právní ochrany (§ 9a ZSPOD). Ve vztahu k novému rozhodování soudu o omezení svéprávnosti či k rozsahu omezení je třeba zdůraznit, že po třech letech právní účinky omezení svéprávnosti zanikají, proto všechna tato rozhodnutí musí být po třech le-

tech přehodnocována, viz § 59 OZ. Nicméně je možné, že z důvodu změny okolností (narození dítěte) soud zahájí řízení o změně rozhodnutí o omezení svéprávnosti, a to i bez návrhu, viz § 60 OZ, § 34–43 ZŘS, ve kterém zohlední narození dítěte a upraví omezení svéprávnosti ve vztahu k rodičovské odpovědnosti.

V situaci, kdy rodič omezený ve svéprávnosti bude nositelem a vykonavatelem rodičovské odpovědnosti, bude dle našeho názoru možný zásah soudu péče o nezletilé (§ 466 a násl. ZŘS) do jeho rodičovské odpovědnosti. Soud bude moci učinit jeden ze zásahů. Například může pozastavit výkon rodičovské odpovědnosti. Trvalá duševní porucha může být závažnou objektivní okolností, která může bránit rodiči ve výkonu jeho rodičovské odpovědnosti. Soud musí posoudit, zda je v souladu se zájmy dítěte, aby výkon rodičovské odpovědnosti byl pozastaven. Duševní porucha může být také překážkou řádného výkonu části rodičovské odpovědnosti, soud tedy může rodičovskou odpovědnost nebo její výkon omezit. Trvalá duševní porucha může vést i k tomu, že rodič omezený ve svéprávnosti bude zneužívat či závažným způsobem zanedbávat svoji rodičovskou odpovědnost nebo její výkon. V některých případech bude nutné jednat rychle a odebrat dítě z osobní péče tohoto rodiče, potom je možno zasáhnout i předběžným opatřením, jak dle § 452 a násl. ZŘS k návrhu OSPOD, tak tzv. pomalým předběžným opatřením dle § 12 ZŘS a § 74 a násl. OSŘ. V těchto situacích je třeba vždy posoudit, zda odebrání z péče rodiče není dostatečným opatřením chránícím zájem dítěte, a upustit od zásahu do rodičovské odpovědnosti.¹⁷³

4.6.3 Nezletilé dítě, které nenabýlo plné svéprávnosti

Rodičovská odpovědnost náleží rodičům do nabytí plné svéprávnosti dítěte (přiznání svéprávnosti, uzavření manželství), nejpozději do nabytí zletilosti (dovršení 18. roku věku). Zákon stanoví, že vzniká narozením (§ 858 OZ) a zaniká nabytím plné svéprávnosti dítěte. Lze dodat, že u otce vzniká až uplatněním domněnky otcovství nebo nabytím právní moci soudního rozhodnutí o jeho určení, protože až od tohoto okamžiku může povinnosti a práva k dítěti vykonávat. Dojde-li k popření otcovství, všechna právní jednání tohoto muže jako zákonného zástupce zůstávají nedotčena (§ 895 OZ).

Jak již bylo řečeno, rodičovská odpovědnost je ochranný institut, neboť dítě po dlouhou dobu není schopno samo obstarávat své záležitosti a reali-

¹⁷³ K tomu viz rozhodnutí NS sp. zn. 30 Cdo 2219/2000 ze dne 3. 4. 2001, sp. zn. 21 Cdo 3909/2010 ze dne 28. 6. 2011 a sp. zn. 21 Cdo 2742/2013 ze dne 18. 2. 2016.

zovat své zájmy. Právo stanoví, že okamžikem nabytí plné svéprávnosti tato ochrana není zapotřebí. Cílem rodičovské péče a výchovy by proto mělo být vedení dítěte k osobní a hospodářské samostatnosti a nezávislosti postupným přenášením odpovědnosti na dítě. *„Cílem péče o děti, jako součásti rodičovské odpovědnosti, je zajistit řádný všestranný vývoj dítěte, jak tělesný, tak citový, rozumový a mravní, a tím mimo jiné zajistit, aby po dosažení svéprávnosti bylo dítě již samo schopno rozhodovat o svém životě a nést následky svého jednání. Učit děti samostatnosti a odpovědnosti je tak povinností, ale i právem rodičů. Tím, že rodiče děti vychovávají k samostatnosti, tak je nejlépe chrání před nebezpečím.“*¹⁷⁴

Jestliže rodičovská odpovědnost znamená komplex vztahů rodičů k dítěti, při uznání součinnosti dítěte (participační práva), zákon rozšiřuje vzájemnost tohoto vztahu i o základní maximu vztahu mezi rodiči a dětmi, že rodiče a dítě jsou si povinni pomoci, podporou a ohledem na svou důstojnost (§ 883 OZ). Je zde vyjádřena rodinná solidarita, která neplyne jen jedním směrem, od rodičů k dětem, ale i dítěti jsou stanoveny povinnosti pomoci a podpory. Ze zařazení do právní úpravy rodičovské odpovědnosti (péče o dítě a jeho ochrana) by se mohlo zdát, že po dosažení plné svéprávnosti lze již dovodit jen povinnost vzájemné vyživovací povinnosti. Domníváme se však, že v souladu se základními zásadami soukromého práva je třeba jednotlivá ustanovení vyložit v souladu s dobrými mravy, tak, aby nedocházelo k bezohlednosti urážející obyčejné lidské cítění (§ 2 odst. 3 OZ) a ochránit důstojnost člověka, zejména mezi nejbližšími příbuznými, tj. rodiči a dětmi. Proto povinnost rodinné solidarity a respektování důstojnosti rodičů nebo dětí by se měla stát celoživotním pravidlem.

Dítě žijící společně s rodiči v rodinné domácnosti má povinnost se podílet na péči o chod této domácnosti, a to vlastní prací, popřípadě peněžitými příspěvky, pokud má vlastní příjem (§ 886 OZ). Povinnost podílet se na chodu rodinné domácnosti je součástí výchovného působení rodičů na dítě. Konkrétní rozsah této pomoci bude záviset především na schopnostech a možnostech dítěte a na odůvodněných potřebách členů rodiny. Schopnosti a možnosti dítěte budou odvislé zejména od věku dítěte, neboť je zřejmé, že rodič může po dítěti vyžadovat jen takovou pomoc, která je v rámci měnících se fyzických a psychických schopností dítěte, půjde např. o obstarávání běžných nákupů, umývání nádobí, běžný úklid, apod. V případě podílu dítěte na

¹⁷⁴ Viz nálezy ÚS sp. zn. I. ÚS 1587/15 ze dne 15. 12. 2015.

chodu domácnosti v peněžních prostředcích je třeba zohlednit příjem dítěte z jeho práce či zisk z majetku dítěte (§ 900 OZ).

4.7 Participační práva dítěte

Právo dítěte vyjádřit svůj názor a právo na to, aby jeho názor byl při rozhodování o dítěti brán v potaz, vychází z ÚPD (zejména čl. 12) a výrazně posiluje právní postavení dítěte. Zohledňuje skutečnost, že dítě se vyvíjí postupně. V závislosti na stupni jeho vývoje, zejména rozumového, se zvyšuje i schopnost dítěte samostatně o sobě rozhodovat. Článek 12 odst. 1 ÚPD zní: „*Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.*“ Tuto úpravu konkretizuje čl. 12 odst. 2, který upravuje slyšení dítěte v soudním či správním řízení, a to buď přímo, nebo prostřednictvím zástupce či příslušného orgánu. Úmluva o výkonu práv dětí¹⁷⁵ particpační práva dítěte rozvádí, zejména v ustanovení čl. 3 a 6, viz dále. Právní úprava particpačního práva dítěte je upravena mimo mezinárodní úmluvy v několika vnitrostátních právních předpisech. Jde o § 20 odst. 4 ZŘS, § 100 odst. 3 OSŘ (vyjádření v rámci soudního řízení), § 29 odst. 4 správního řádu (vyjádření v rámci správního řízení) a § 8 odst. 2 a 3 ZSPOD (vyjádření při poskytování sociálně-právní ochrany dítěti).

Participační právo zaručuje dítěti, aby mohlo v řízení projevit své stanovisko k otázkám, jež se ho bezprostředně dotýkají, a umožňuje mu (byť jen do určité míry) vyrovnat nerovné postavení ve vztahu k rodičům, poručníkovi či případně ke koliznímu opatrovníkovi. Děti přitom mohou participovat na rozhodování o otázkách, které se jich dotýkají, různými způsoby. Na nejnižší úroveň klademe situaci, kdy je dítě pouze informováno. V dalším stupni je mu přiznáno právo vyjádřit svůj názor a případně svým názorem rozhodnutí ovlivnit.

OZ upravuje na dvou místech dvě rozdílné možnosti dítěte vyjádřit svůj názor. Jednak právo dítěte na informace a vyjádření vůči jeho rodičům (viz

¹⁷⁵ Viz sdělení č. 54/2001 Sb.

§ 875 odst. 2 OZ), jednak právo dítěte být slyšeno ve vztahu ke státním orgánům (§ 867 OZ). Obě práva vycházejí z čl. 12 ÚPD.¹⁷⁶

Rozhodujícím předpokladem pro vyjádření dítěte je schopnost formulovat své názory, vzhledem k věku, stupni jeho vývoje a rozumové vyspělosti. Je určena hranice dvanácti let, kdy se má za to, že dítě, které dosáhne tohoto věku, je schopno informace o řízení a záležitostech, o nichž se rozhoduje, přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento soudu náležitě sdělit. Jde o vyvratitelnou domněnku. Do dosažení tohoto věku by měl soud individuálně posuzovat každé dítě, zda je schopno dostát podmínkám uvedeným v § 100 odst. 3 OSŘ. To znamená, že soud informuje a vyslechne i mladší dítě, pokud je schopné formulovat své názory. Přičemž obsah a hodnota názoru nerozhodují, důležité je, že dítě je schopno názor formulovat (sdělit). ESLP v rozhodnutí *Havelka a ostatní v. Česká republika* podotkl, že je politováníhodné, že děti nebyly vyslechnuty, ačkoli v dané době dosáhly věku třinácti, dvanácti a jedenácti let.¹⁷⁷

Pokud soud dospěje k názoru, že dítě není dostatečně zralé pro vytvoření a sdělení svého názoru k projednávané věci, vyslechne soud takovou osobu, která je schopna hájit zájmy dítěte a zároveň její osobní zájmy nejsou v kolizi se zájmy dítěte.¹⁷⁸

4.8 Obsah rodičovské odpovědnosti

Zákon vymezuje souhrn povinností a práv, která tvoří obsah institutu rodičovské odpovědnosti. Výčet povinností a práv je podle našeho názoru taxativní, úplný, srov. text zákona (§ 858 OZ): „Rodičovská odpovědnost zahrnuje práva a povinnosti rodičů, která spočívají v péči o dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, v ochraně dítěte, v udržování osobního styku s dítětem, v zajišťování jeho výchovy a vzdělávání, v určení místa jeho bydliště, v jeho zastupování a spravování jeho jmění“.

¹⁷⁶ Rozbor čl. 12 ÚPD viz KAPITÁN, Z. Participační práva dětí v praxi českého systému právní ochrany dětí, zejména justice. In JÍLEK, D., ČECHOVÁ, I. (eds.) *Společnost přátelská k dětem v obtížích*. Brno: Česko-britská o. p. s., 2016, s. 81–83.

¹⁷⁷ Viz rozhodnutí ESLP ve věci *Havelka a ostatní vs. Česká republika*, ze dne 21. 6. 2007, stížnost č. 23499/06. Podobně také rozhodnutí ESLP ve věci *Haase vs. Německo*, ze dne 8. 4. 2004, stížnost č. 11057/02; rozhodnutí ESLP ve věci *Mustafa a Armağan Akin vs. Turecko*, ze dne 6. 4. 2010, stížnost č. 4694/03.

¹⁷⁸ K realizaci participačních práv dítěte viz blíže také kapitola věnovanou procesním otázkám.

Český občanský zákoník přistoupil k podrobnému výčtu povinností a práv rodičů v souladu s evropskými tendencemi.¹⁷⁹ Jako příklad jiného přístupu, velmi jednoduchého dělení obsahu povinností a práv rodičů, může naopak posloužit německé právo, které rozlišuje mezi péčí o osobu dítěte (*Personensorge*) a péčí o jmění dítěte (*Vermögenssorge*), přičemž nedefinuje, jaké konkrétní povinnosti a práva pod ně spadají.¹⁸⁰ Platí zde zásada, že vše, co není otázkou majetkovou, patří pod péči o osobu dítěte.

Jednotlivým složkám rodičovské odpovědnosti se věnujeme v následujících kapitolách.

¹⁷⁹ V podrobnostech viz BOELE-WOELKI, K., BRAAT, B., CURRY-SUMMER, I. (eds.) *European Family Law in Action. Parental responsibility*. Volume III. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2005; BOELE-WOELKI, K., FERRAND, F., GONZALES-BEILFUSS, C., JÄNTERÄ-JAREBORG, M., LOWE, N., MARTINY, D., PINTENS, W. (eds.) *Principles of European Family Law regarding Parental Responsibilities*. Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2007; zprávy z jednotlivých evropských zemí [online] [cit. dne 7. 6. 2016]. Dostupné na <<http://ceflonline.net/parental-responsibility-reports-by-jurisdiction/>>.

¹⁸⁰ Viz § 1626 BGB a také SCHWAB, D. *Familienrecht*. München: C. H. Beck, 2015, s. 293.